

DOKUMENTUM

VAJDA JÁNOS FÖLLÉPÉSE JÓKAI MELLETT 1876-BAN

Vaidát és Jókait közismerten baráti viszony fűzte egymáshoz, amely — mint *Az én kortársaim* című 1872-ben megjelent Jókai visszaemlékezéséből kitetszik — még a márciusi fiatalok összejöveteleire vezethető vissza. Nagyrészt a romantikus hagyományokhoz való ragaszkodásuk tette mindkettőjüket a *Pesti Napló* köre támadásainak célpontjává már az ötvenes években. 1857-ben, — amikor az *Ildikó* — Greguss, Salamon, Vahot stb. támadásainak kereszttüzebe került, Jókai bírálata aránylag elismerőnek számított, s ugyanezt mondhatjuk el Vajda János színikritikájáról a *Dózsa György* körül kirobbant vihar idején, jó fél esztendővel később (Komlós A.: *Vajda János*. Bp. 1954. 85. ill. 76.). A későbbiekben a költő röpiratainak közjogi felfogása eltért a határozati párti regényíró nézeteitől, ám Vajda bizalma töretlen maradt barátjában, s keserves bécsi tartózkodása alatt *A Hon* levelezője szeretett volna lenni, hogy „irtóztató következményű” botlását a hazai középregék előtt jóvátegye (vö. Jókaihoz írt levelét. Uo. 138.). A hetvenes években igen hasonló irodalompolitikai helyzetbe kerültek. Gyulai meg a *Budapesti Szemle* munkatársai egyaránt elítélték őket, e lap hasábjain az *Eppur si muove* vagy *Egy az Isten az Alfréd regényéhez* hasonlóan megrovásban részesült, de övék volt a pályakezdők még az Akadémiától, Kisfaludy Társaságtól mellőzöttek rokonszenve. Fegyverbarátságuk érdekes, eddig kevés figyelemre méltatott bizonyítéka „Aristid” cikke az *Otthon* 1876 áprilisi számában (II. kötet 72—76.), amelyre D. Szemző Piroska volt szíves felhívni a figyelmemet. Az alábbiakban következzeék a szöveg, mindennemű rövidítés nélkül.

JÓKAI ELLENSÉGEI.

A hatvanas évtizednek, s ha minden előjel nem csal, a hetvenesnek is egyetlen magyar elbeszélője, ki nem kizárólag a jelennek ír, s kiről föl lehet tenni, hogy művei s egyénisége iránt az érdeklődés túl fogja élni a kortársak generációját: bizonyára Jókai. Sőt tán túlzás nélkül állithatnám azt,

hogy egész irodalmunk mai művelői közül kiemelkedik ő hirnév s jelentőség dolgában, s hogy ha ez évtizedekből a magyar irodalom pantheonja csak egyetlen alakot venne föl: a nemzeti köztudalom s a lángész eltagadhatatlan ereje bizonyára őt jelölné ki ez együl.

S ha aztán a jövő századok irodalmi történése vagy csak egy szerényebb hivatású társadalom-bölcsező kezeibe veszi e század jelen tizedeinek magyar közokmányait; s ha vonásokat keresend a méltatás, a népszerűség, a szeretet azon mérveire nézve, melyekben e férfiú itthon részesült: elképzelhetetlen meglepetések érik őt.

Szántalanszor ismételt mondás, hogy magyar kritika ez idő szerint nincs. S ha volna is; ha a napi elfutó irodalom termékei részesülnének is abban az elbánásban, a melyet érdemelnek; ha megkapnák előnyeik ellenszenvtelen méltatását, hátrányaik nem legyezett föltárását; ha a jóakaratu igazság helyébe ezekkel szemben sohasem lépne is a pajtáskodás, az irodalmi koncot egymást közt felosztók gyűlöletes féltékenykedése: vajjon ki merné állítani akkor is, hogy egy ily kritikában megtalálja saját felsőbb fórumát egy oly író is, ki tagadhatlanul elismert szellemi fensőbbiséggel, egy neves multtal, messze szóló sikerrel, s oly ragyogó tehetségekkel lép föl, melyek párjukat ugyancsak ritkitják? Ily költők s írók művei fölött kritikai szempontból nem ítél a jelen; azok meszszebb idők tűzpróbáját vannak hivatva kiállani, s a hol az a szerencsés véletlen történik, mint történt már a magyar irodalomban is, s mint a német irodalom második aranykorában is megesett, hogy műkritika s eredeti írói termékenység egy időben virágzik: ott sem az egymás elleni agyarkodás s ki-méletlenség szerepe az, a mely a kettőre vár, s leggyakoribb még ilyenkor is, hogy a komoly műbírálat nem a közvetlen közelből veszi tárgyait.

A komoly bírálat. Ám ez, általános elismerés szerint, ma Magyarországon nincs sehol. S így Jókai irodalmi szereplését sem méltatja ez. Az egyetlen ember, ki Magyarországon e téren tekintélykép ismeretik, s ki a multa nézve (pl. a

Vörösmartyról irt essayben) gyönyörű dolgokat produkált is: a jelen irodalmi viszonyok megítélésében oly kvalifikálatlanul elfogult álláspontokra helyezkedik; a groteszkból, a túlzásból annyira kedvtelést merít, hogy speciálisan Jókaira nézve, ki ellen ifjúkori rancune s az ég tudja, még mi, bőszi: nem hogy jogosult kritikuskul nem vehető, de e téri szereplése hajlik a tréfáskodás azon árnyalatához, melyet komolyra venni senki nem óhajt; az legkevésbé — a kitől ered.

A mi ezen fölül van: az mint kritika, csekélység. Könyvismertetést látok néhol; ha épen „regénytárcája” nincs valamely lapnak, úgy kijut néha-néha az ilyesminek is egy tárcányi tér; de vajmi ritka ebben is a felszinen való belebb hatolás.

S ha az ily elbánás igaztalan minden irodalmi ténnyel szemben: kétszeresen az a legnevezetesbekkel szemben. Ám ezek sorsa nem is ez szokott lenni. Ezek legtöbbsnyire ignorálatnak.

Jókai művei e sorsban szoktak részesülni. Hadd utalok legutóbbi regényei közül a Fekete gyémántokra, az Arany emberre, az Enyém ,tied, övére, melyek páratlanok a maguk nemében sa a magyar időszaki sajtó és kritika által majd teljesen meg nem történtekül vétettek.

Megtörténik ugyan néha, hogy egy-egy lap vállalkozik ilyesmire. De minő irányzattal. Olvassa el bárki azokat a tárcákat, melyek legközelebb egy hirlap hasábjain Jókai „Élet komédiásairól” megjelentek, s akkor tisztában lehet a felől, minő indulatok rejtőznek nálunk a kritika leple alá, ha néha-néha mégis elég szégyenlősek s a rejtőzés szükségét érzik.

Mert legtöbbször nem érzik. A személyeskedés illetén kifakadásainak, oldalvágásainak, megjegyzéseinek, bántalmainak legtöbbször nincs szükségük irodalmi s kritikai mezre. Föllépnek azok a maguk eredeti formájában, hivalkodva vakmerőségükkel, s nyilván érdemül róva föl pikansságukat.

S nem annyira a kritikának tapasztalt félszége, mint inkább az ilyesmi az, a mi ellen itt szólni akarok.

Mert ez blameirozni fog egy nemzedéket a jövő előtt, s

a leggaládabb indulatok s érzelmek föltételezését fogja jogosulttá tenni.

Nincs-e a magyar társadalmi s irodalmi életnek elég szenyese, melyet a gúny, az élc kiméletlen fegyvere fölkereshet, föltárhat, megszegyeníthet? Miért az, hogy legmakacsabb előszeretettel rágódik mindez oly férfi személyiségén, ki óriási tehetséggel hallatlan munkakedvet párosít s így a magyar irodalom férfiaiinak egyik legnagyobb árnyoldalát, a sikerek után való elhallgatást, a babéron való időelőtti pihenést nem ismeri.

Ám azért a napi irodalom (komoly, nem komoly) részének csak egy hangja van vele szemben: s ez a kéméletlenség. Akár alkalmoszcru, akár nem: egyénisége előcipeltetik, s a legelképzelhetlenebb ürügyekből is támadás tárgya lesz. Olvastam közelébb egyik napi lapunk árvívről szóló tárcáját, mely minden harmadik sorban Jókaira tartalmazott egy vágást.

S ez nem az egyedüli példa. Évtized óta tart már bizonyos rétegek maró küzdése. Nulla dies sine linea; s csak az fogná tudni, mily impertinenciákig hatolt az ily modoru küzdés, ki összegyűjtené az ily támadások részleteit s megjegyezné alkalmait. Ez azonban aligha fog megtörténni valaha, s azok nem együtt, csak elszórt létezésükben fogják tanusítani egy korszak irodalmának sok tekintetben mindenre képes voltát.

Ez ellen azonban tenni kell. Az, hogy a közönség nem hajt az ily irányu föllépésekre: még nem elég. Az irodalomnak is le kell vetkeznie, legalább ép rétegeiben, az ezen mértelyes, s pusztán személyes tekintetből kiinduló hálózattal való közösséget. Meg kell tudnia az utókornak, meg a jelen nagy közönségének is, hogy azok az üzelmek egyesek kedvtalései, ám nem irodalmi „elv”, a minek már-már látszának.

Hogy irodalmi bajaink közt ne legyen nagyobb, mint a Jókai hatása, mely ellen egész röpiratot irt harmadéve egy fiatal író; hogy irodalmunknak ne legyenek ledorongolándóbb termékei, mint az övéi (pedig, ha foglalkoznak velük, hát így foglalkoznak); hogy társadalmi életünknek ne legyen

ostorozandóbb, irodalmi köreinknek nevetségessé tételre inkább méltó alakja nála: az föltevéseink is nagyon groteszk, valónak pedig épen hihetetlen állítás. S ha a sajtó ama rétegei így viselik magukat, a másik résznek kötelessége ez ellen megtenni óvását, nem a Jókai, de — sajtát érdekében.

Sokat beszélnek, irnak Jókai lelkiismeretlenségéről, a visszaélésről, melyet tehetségével üz stb. Legyen szabad kérdezni nekünk, ha lelkiismeretlenség az a megfeszített munkálkodás, mely egymaga niveau tartja elbeszélő irodalmunkat a világ legjelesb irodalmaival: mi hát akkor az, a mi nem lelkiismeretlenség? S ha visszaélés a tehetséggel az, hogy valaki egy nem mindenkinek tetsző s néhol tán elsietett részletekkel bíró regényt ír: mi hát az, mit azok üznek tehetségeikkel, kiknek évtizedekig tartó munkája, noha az irodalmi állás minden előnyeit élvezik, nem ér föl sem mennyiség, sem minőség dolgában e lelkiismeretlen ember egy évi működésével?

Eggyel kell tisztába jönnie a magyar irodalom igazi érdem elismerésétől nem rettegő részének, s ez az, hogy mindazok közül, kiknek a magyar irodalom kisebb-nagyobb jelentőségű polcot ad, egy sincs, a ki a saját magát jobban önerejéből, a szellemi munka tisztább fegyvereivel érdemelte volna ki, mint épen Jókai.

Nem hatalmas befolyások, nem valamely nagy tekintélyű közintézet, nem ünnevelt politikai egyéniségek barátsága emelte őt fel, a hol áll, mint ennyi sok más jelesünket; ő egy lezüllött irodalom legsajnosb viszonyai közt sem kereste a sem klikek, sem egyeseknek így nyilvánuló támogatását s csak azon toll ereje által, mely legtöbbet s legszebben tud írni magyarul, lón roppant sok ellenséges támadás dacára, a magyar nemzet legnépszerűbb írója.

Ezt a tényt kell elismernie a sajtó s az irodalom józan részének. S el kell fordulnia attól, mely örömet talál egy koszoru beszennyezésében, noha lelke mélyén maga is tudja, hogy koszoru aligha volt valaha kiérdemeltebb.

ARISTID.

A cikk némely vonatkozása magyarázatra szorul. „Az egyetlen ember, ki Magyarországon e téren tekintélykép ismertetik” természetesen Gyulai Pál. Azok a tárcák, amelyeket Vajda *Az élet komédiáival* kapcsolatosan emleget, esetleg Abafy *Figyelőjének* 76. március 12-i közleményei, amelyeknek ironikus hangját az akadémiai Jókai-kiadás (JKK) 31. kötete szintén szóvá tette (i. m. 678). „A fiatal író”, aki „harmadéve röpiratot írt” Jókai hatása ellen minden valószínűség szerint Baráth Ferenc, a pesti református gimnázium segédtanára lehetett. Ő ugyanis 1871-ben *Nyugat-Európa és hazánk* címmel polgárián hatvanhetes szellemű politikai-művelődéspolitikai könyvet publikált, amelyben külön fejezetet nyitott Jókai — szerinte — fölöttébb kárhozatos hatásának. Elfogultságát eléggé megvilágíthatja a következő mondat:

„Tönkre tette izlését és élvező képességét [Jókai] egy egész generációnak. Olyan táplálékkal tartotta őket, mely most más egészségesebb és jobb táplálék élvezetét lehetlenné teszi”. (i. m. 89.) „mentől hamarabb elveszti hatását az előretörő és növekvő nemzedék szívére, annál jobb lesz reáni nézve.” (i. m. 94.)

Egyébként a röpirat *Apuleius* álnéven hagyta el a sajtót.

„Sokat beszélnek [. . .] Jókai lelkiismeretlenségéről, a visszacléséről, melyet tehetségével űz”. Ez valóban gyakori vádnak számított akkoriban főként Gyulai kritikáiban, amiről néhány tőle kiválasztott idézet is meggyőzhet:

„. . . de annyit mégis megvárhatni minden költőtől, hogy tehetsége szerint megérlelje conceptióit s az industrialismus csábításai között se engedje szívében kialudni a művészet kultusát.” (*Jókai legújabb művei*, 1869. — Bírálatok 1861–1903. Bp. 1911. 98.)

Pár esztendővel később:

„A közönség így is móhon kapkodja [Jókai] műveit és pénzügyi tekintetben így sokkal előnyösebb. Európai divat, hogy a hírre kapott írók ritkán tudnak ellenállni az industrialismus kísértéseinek.” (*Újabb magyar regények*, 1873. — i. m. 115.)

Sereghajtóul idézhetünk egy rövid oldalvágást a *Jókai mint hírlapíró* c. 1875-ös bírálatából:

„Csernátonyt a szerkesztésben nem vezeti üzleti szempont s legfőbb becsvágya, hogy féljenek tőle [. . .] Jókai az üzletre is tekint, de nincs valóságos politikai becsvágya, ő csak folyvást népszerű akar lenni [. . .]” (i. m. 150.)

Vajon joggal látjuk a *Jókai ellenségeit* Vajda János írásának? Nemcsak az „Aristid” álnévre hivatkozhatunk, amely — igaz Arisztidesz alakban — az *Önbírálat* valamint a *Polgárosodás* címlapján egyaránt megjelent, s ez időben a közkeletű álnévjegyzések szerint más személy sem élt vele, hanem a cikk sajátos irányára is. Az utolsó előtti bekezdés alkalmasint nem pusztán Gyulait, Csengeryt meg a *Budapesti Szemle* más fontosabb munkatársait vádolja, hanem burkolt támadást tartal-

maz Arany János ellen szintén. „Sok más jelcsünket” — a szerző szerint — „hatalmas befolyások”, „nagy tekintélyű közintézet”, „ünnepeelt politikai egyéniségek barátsága” juttatta magasra; ez ráillett az Akadémia titkárára, majd főtitkárára, a *Pesti Napló* szerkesztőségének hajdani rendszeres látogatójára. Deák már a Bach-korszakban ismerni kívánta Arany Jánost, akivel aztán a hatvanas években rendszeresen találkozott Bezerédj Istvánné vendégszerető házánál: íme, „az ünnepeelt politikai egyéniség barátsága” (vö. Arany János ÖM. I. köt. 1951. 516–17.). A Jókai termékenységet meg „az irodalmi állás előnyeit” élvezők terméketlenségét célbavevő összehasonlítás is az akkor már egy évtizede hallgató Aranyra vonatkozhatott!

Vajda sokszor kíméletlenné váló szókimondásához képest ez a fejtegetés mérsékeltnek mondható. Nem túloz, amikor a Jókait csúfoló üres hírlapi szellemeskedéseket emlegeti, erről meggyőzhet pl. a *Fekete gyémántok* élclopokban történt fogadtatása (vö. JKK 20. köt. 319. skk.). Jókainak sem tömjénez, bár dícséri. S valljuk be, oly regényeit emeli ki az akkor közelieknek mondhatók közül, amelyek ezt valóban megérdemelték (*Fekete gyémántok, Az arany ember, Enyém, tied, övé*).

NAGY MIKLÓS

MADÁCH HIRLELŐJE

Az Irodalomtörténet 1973. 4. száma, többek között, *A Madách-kutatás eredményei és e kutatások további feladatai* címen közölt tanulmányt. Krizsán László, a summázó és további kutatásra ösztönző tanulmány írója hivatkozik egy mostanában előkerült Madách-levéltre s megjegyzi, hogy ennek az igen fontos Madách-levélnak „cgyetlen ismert példánya Szabó József Madách-gyűjteményében található”.

E hivatkozás nyomán az Irodalomtörténet olvasóit bizonytalán érdekli — és joggal — a levél teljes eredeti szövege. Szükségesnek tartjuk tehát közreadását — fotokópiában.

Mint a szöveg mutatja, Madáchnak egy 1849. június 6-án kelt, politikai jellegű körleveléről van szó, — *Hirlelő*.

A levél általam ismert historikuma röviden a következő.

A levél kézírású eredetije Bucsek István preláts-kanonok ajánlékaként került a váci Vak Bottyán Múzeum tulajdonába. Hogy Bucsek Istvánhoz mikor került és hogyan, azt nem tudjuk.

Madách meghagyása szerint a körlevélnek a tereskei bírónál kellett

maradnia. Valószínűleg ebben a középnyógrádi faluban lappangott sokáig. Ezért nem kerülhetett kiadásra hatvanhárom évig.

Nem említik a levelet a legrégebbi terjedelmes, újabb, legújabb kisebb-nagyobb Madách-életrajzok sem (Morvay, Palágyi, Voinovich, Balogh, Csukly, Miklós stb.). Hiányzik a Madách-levelezés kiadásaiból is (Komlós, Staud, Kerényi, Gyórfy stb.).

Madách Imrének ez a rendkívül fontos hirlelő levele először a Váci Múzeumegyesület Évkönyvében jelent meg, 1911-ben. A megjelenésről eddig – tudtommal – csak az Irodalomtörténet 1912. II. száma tesz említést.

Különös, hogy a levél a váci közlés nyomán sem került bele a köz-tudatba, sőt a szakemberek sem vettek róla tudomást. Pedig Madách-ról folyamatosan jelentek meg azóta is, mindmáig életrajzi monográfiák, ismertető tanulmányok; olyanok is, amelyek éppen a költő politikai tevékenységét kutatják hangsúlyos figyelemmel.

A váci Vak Bottyán Múzeum igazgatója érdeklődésemre azt közölte, hogy a levél kézírású eredetije „a második világháború alatt eltűnt.” Valószínűleg nem is csak „lappang”, mint Krizsán véli, hanem elpusztult.

Sajnálatos, hogy a váci múzeum állagából a *Hirlelőt* először s eddig egyedül közlő 1911-es múzeumegyesületi évkönyv is hiányzik. Sőt az Országos Széchényi Könyvtárban, a Szabó Ervin Könyvtárban s más fővárosi könyvtárban sincs meg. Ennek némi magyarázata lehet, hogy az évkönyv tagilletményként, tehát kis példányszámban jelent meg.

Ezek szerint tehát e fontos Madách-levél eredetijének a Váci Múzeumegyesület 1911-es Évkönyvében megjelent nyomtatott szöveget kell tekinteni s ennek – ahogy Krizsán László is megállapítja – „egyetlen ismert példány” alulírott Madách-gyűjteményében található.

Érdemes számba venni a levél néhány jellemzőjét.

Legérdekesebb jellemzője maga a ténye; hogy megíródott, ki-hirdetésre, – „bevetésre” került.

Formája, akkori szóhasználat szerint *Hirlelő*, tehát körlevél, amelyet bizonynal futár vitt az említett öt nógrádi községbe.

Helytörténetileg érdekes, hogy a körlevél a mai Oroszit „Nagy Oroszi Városá”-nak nevezi.

A levél stílusa erőteljes, tömör és plasztikus – íróra valló alkotás. Pedig bizonynal sebtében íródott.

Helyesen állapítja meg Krizsán László, hogy ez a *Hirlelő* „a forradalom és szabadságharc egyik legdrámaibb és legradikálisabb felhívása.”

Madách főbiztosi, tehát hivatalos minőségében „általános nép-felkelés”-re szólítja fel Nógrádot. (További kutatást igényel, hogy

MADÁCH LEVELE

Nagy Oroszi Városa, Horpács, Berínke,
Berki Terecske községi Biróinak s közönségé-
nek!

Az elűzött zsarnokság, alávaló armánya
utósó segéd eszközéhez készül folyamodni; az
embertelen Oroszt akarja nyakunkra hozni, az
oroszt, ki előtt semmi sem szent, ki Lengyel-
országot kipusztította, lakosait az örök télű
Kamcsatkába hurcolja, s a gyermeket nem
hagyja szülőinek vallásában nevelni. — Most
akarja nyakunkra hozni, hogy az alig felszaba-
dult ország rá ne érjen megerősödni, felvirágozni.
De a magyar nép eddig is megmutatta áldo-
zat készségével, hogy érdemes a szabadságra,
melynek nehéz harcait kell előbb ki vívni,
hogy édes gyümölcsét élvezhessük, bízik hát
Istenbe a magyar kormány és vele minden
igazmagyar, hogy ezen bajon is szerencsésen . 135

keresztülvezet, ha a többi bajon keresztül vezet, csak önmagunkat ne hagyjuk el; ezt pedig nem fogjuk tenni, legkevesbbé a vad orosznál, melynél izgalom nincs, melyet meg kell semmisíteni, vagy ő semmisít meg. Hadseregünk nagy és vitéz, ha a nép is gyámolítja, győzhetlen. A kormány tehát a betörés esetére általános népfelkelést rendelt és az előkészületeket mindjárt sikerelni parancsolta, hogy ha az eset beállna, készen legyünk, ne akkor kapkodjunk mindenhez. Ezen előkészületek tételére a megye választmányokat rendelt, kik mindenütt a helyszinén fogják a népet a teendőkről kitanítani, felvilágosítani s a szükséges összeírást megtenni itt közlöm a megjelenési időt minden helyen a végből, hogy akkorra, mind a közsegelőjárói, mint a lakosság legnagyobb része szoros felelet terhe alatt összegyűljön, s az összeíró választmány működését elősegíteni hazafi sőt emberi kötelességének ismerje. Megjelenik a küldöttség:

Nagy Orosziban	Jun. 11-én dél 11 óraker
Horpácson	Jun. 11-én d. u. 4 óraker
B. Berinke	Jun. 11-én d. u. 6 óraker

Berki Jun. 12-én dél 10 órakor
Tereskén Jun. 12-én d. u. 4 órakor.
Csesztvén 1849. jun. 6-án

Madách Imre sk.
kiküldött választmányi tag.

Hírelő Nagy Oroszi m. város, Horpács, E. Berinke, Berki, Tereske helységeknek. A fent írt helyek bírái szoros felelet terhe alatt kö- röztessek e hírelőt. Tereskei bírónál marad. Rendeli az összeíró választmány.

küldött-e Madách más nógrádi községekbe is ilyen hirlélőt, s köröztek-e az ország más részein is ilyen felhívást.)

A végveszélybe jutott haza megrendítő segélysikolyát kiáltja meg ez a levél, egy elszánt hazafi keserű haragjával.

A Bécs kérésére szabadságharcunk eltiprására megindult cári hadseregről van szó.

A levél itt-ott különösen éles hangját az akkori helyzet súlyossága és írójának fájdalmas elkeseredése magyarázza.

Figyelemre méltó a levél sürgőssége. Másfél nap alatt öt községben kellett köröztetni és az összegyűjtött lakosságnak kihirdetni „szoros felelet terhe alatt”, hogy „ne akkor kapkodjunk. . .” amikor már késő.

A megsejtett katasztrófa előszele csap meg bennünket a *Hirlélő* olvastán.

A levél fontossága abban van, hogy drámai fényt vet a nemzet élet-halál harcra való elszánására, s új vonást von Madách politikai profiljára.

A „beteg, passzív Madách”-ról képzett téves és helytelen régi szemlélet mindmáig kísért, bár a legújabb irodalomtörténeti és történelmi kutatások eredményei fokozatosan a forradalom ügyét segítő és ahhoz hű Madáchot igazolják.

Hogy Madách nem ingott meg Világos előtt – mint ahogy nem ingott meg Világos után sem – annak ez a *Hirlélő* is elégséges és egyértelmű bizonyítéka lehetne, ha újabb dokumentumok nem kerülnének elő. Pedig az eddigieken kívül valószínűleg még számos vár felfedezésre és publikálásra.

Madách nemcsak általános felkelésre szólító körlevelet ír, hanem maga is fegyverkezik. Ahogy erre Krizsán is utal említett tanulmányában, háza táján fegyvereket gyűjt. Birtokán üldözött menekülteket bújtat, nem is csak az egy Rákóczi Jánost, hanem másokat is, sőt – s ezt az újabb kutatás egyre bizonyítottabbnak tudja – „két gerillavezért” is.

A *Hirlélő* „általános népfelkelést” nem eredményezhetett. A tragikus események drámai gyorsasággal vágattak. . .

A *Hirlélő* híre természetesen az osztrák hatóságoknak is tudomására jutott. Bécs kopói Madáchot külön éberséggel figyelték, s a kamarilla reflektora élesebben pásztázta Csesztvét, – többek között az „általános népfelkelés” szításának szándéka miatt.

S ha – nyilván igaz is –, hogy Rákóczi János, „a cseh vadász” felelőtlenül viselkedett, felesleges nyüzsgésével híva fel magára a figyelmet, s ha áruló besúgás is történt Madách ellen, bizonytalannal nem tévedünk, ha biztosra vesszük, hogy Madách elfogatásának és bebörtönzésének indítékai közt ez a bátor *Hirlélő* is szerepelt.

SZABÓ JÓZSEF

ÚJABB ADATOK MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉLETÉHEZ

Mikszáth Kálmán életének szűkebb pátriájához, Nógrád megyéhez fűződő szakaszait, a nagyszámú adat ellenére is csak részben és nem tévedésektől mentesen ismerjük. A hiányosságok és hibás ismeretek elsősorban magára Mikszáthra vezethetők vissza, aki vagy elhallgatta, vagy szóban és írásban nem mindig pontosan adta vissza a vele történeteket. Adatait életrajzírói is átvették, továbbépítették, és így több olyan következtetést szűrtek le még a Kritikai kiadás munkatársai is, amelyek nem felelnek meg a valóságnak. Úgy véljük, hogy a hiányosságoknak és hibáknak a korabeli nógrádi sajtó és Nógrád megye Levéltára adatai alapján való kiegészítése és a valóságnak megfelelő módon való előadása elősegíti Mikszáth Kálmán életének és írói lelkületének behatóbb megismerését.

Mikszáth, a balassagyarmati elemista

A Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1883. szeptember 30-i számában található az a valószínűleg a lap szerkesztőjétől származó aláírás nélküli cikk, amely a Felső-Magyarországi Nemzetőr egyik, Kovácsy [Kovacsik] Józsefet, a balassagyarmati evangélikus iskola tanítóját pán-szlávizmussal vádoló cikkét utasítja vissza. A Kovácsy magyarságának igazolására felhozott érvek sorában olvassuk a következőket:

„Hogy miként vezette Balassa-Gyarmaton 100–120 tanítványból álló iskoláját, annak tanúi lehetnek azok, akik általa végezték az elemi és grammatikális osztályokat. Ilyenek *Mikszáth Kálmán*, Brankovics György, Gaál Mihály, az agárdi lelkész és e lapok szerkesztője is”.¹

— A tanúként felhozottak közül Mikszáth és Brankovics ekkor már országos hírvírók. Gaál a helyi sajtó buzgó munkatársa, a szerkesztő pedig a Mikszáthnál két évvel fiatalabb Horváth Danó, aki frónknak Selmeccen is iskolatársa volt.²

Mikszáthnak a balassagyarmati magyar tanítási nyelvű evangélikus iskolába járását — annak ellenére, hogy több elbeszélésének élményanyaga az itteni gyermekkori benyomásaira épülhetett fel — nem vették figyelembe a kutatók. Ennek legfőbb oka az, hogy Rubinyi Mózes Mikszáth-életrajza szerint Mikszáth Kálmánt a rimaszombati protestáns gimnáziumba való beiratásáig „Tusnay Endre rektor uram taníttatta odahaza a faluban”, sőt, maga Mikszáth is hivatkozik

¹ Nógrádi Lapok és Honti Híradó a továbbiakban: NL és HH, 1883. szept. 30. — XI. évf. 39. sz. — *Akik Nógrádmegyét rossz hírbe hozzák.* — BRANKOVICS GYÖRGY 1843-ban, HORVÁTH DANÓ pedig 1850-ben született Balassagyarmaton.

² NL és HH, 1897. június 6. — XXV. évf. 23. sz.

néhány elbeszélésében Tusnayra, mint szklabonyai tanítójára.³ – Tusnay nevű szklabonyai, vagy környékbeli tanítóra azonban mind ez ideig nem sikerült levéltári adatokat találni, ami azonban még nem bizonyíték arra nézve, hogy ő, a Bach-korszak idején, nem tevékenykedett ilyen minőségben Mikszáth szülőfalujában.

Szklabonyán akkor, de később is, csak római katolikus elemi iskola volt, ahol 1870-ig nem volt magyar nyelvű tanítás. Erre vonatkozólag 1881. januárjában a Mohoráról 1870-ben odaköltözött Siklaky István körjegyző és egykori szklabonyai tanító a következőket írta: „Szklabonyán . . . a lakosság általában a szláv elemhez tartozik, s csak idejövetelemmel vette kezdetét az iskolában a magyar nyelv tanítása”.⁴ – Lehetséges, hogy éppen az iskola katolikus jellege és szlovák tanítási nyelve miatt iratták be szülei a kis Kálmánt a balassagyarmati magyar tanítási nyelvű és felekezeti hovatartozásának is megfelelő elemi iskolába.

A balassagyarmati elemibejárásáról különben maga Mikszáth is említést tett. Felesége visszaemlékezései szerint 1873-ban – amikor házasságuk első hónapjait Szklabonyán töltötték –

„egyik-másik estén a gyermekkoráról beszélt egyet-mást. A többek között hogy volt az, mikor az édesanyja őt és Mari húgát Gyarmatra vitte iskolába. Kosztra egy német beamter családdhoz adta a Bach-korszakban, leginkább azért, hogy németül tanuljanak. Nagyon rosszul érezték magukat annál a háznál. Az étel cukros volt és nem volt kívül magyarul beszélni. Egy cirmos macska volt a háznál, éppen olyan, mint az otthoni, ahhoz beszélgettek. Az anyjuk, mikor ezt meghallotta, úgy megsajnálta a gyerekeket, hogy rögtön hazavitte. Nem is tanultak meg azután soha németül”.⁵

Mikszáthné visszaemlékezésében – annak ellenére, hogy Mikszáth Kálmán balassagyarmati iskolába járásának egyik legfőbb bizonyítéka – vannak bizonyos „mikszáthi” gyöngeségek. Az ugyanis kétségtelen, hogy Mikszáth Kálmán 1857 ősztől már a rimaszombati protestáns gimnázium tanulója, vagyis a balassagyarmati elemi isko-

³ RUBNYI MÓZES: *Mikszáth Kálmán élete és művei. Az összes művek bibliográfiájával* Budapest, é.n. – 11. lap. – *Mikszáth Kálmán összes művei.* Szerkesztik: BISZTRAY GYULA és KIRÁLY ISTVÁN [a továbbiakban: *Kritikai Kiadás*]. – 2. k. 380., az elbeszélésre való utalással.

⁴ NL és HH, 1881. január 30. – IX. évf. 5. sz. – *Kritikai Kiadás*: 24. k. 96. és 337. l. szerint SIKLAKYÉK Mohoráról „Szklabonyára költözött nemes család”. – SIKLAKYÉK előzőleg valóban Mohorán laktak. Ott lakásuk idején kérte és kapta meg SKRIVÁN ISTVÁN mohorai tanító nevének „SIKLAKI”-ra való magyarosítását. L. Nógrád megye Levéltára [a továbbiakban: NmL]: Közigazgatási iratok, 630/1868. sz.

⁵ *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései.* Irodalomtörténeti függelékkel BEÖTHY ZSOLTÓL. Budapest, 1922. [a továbbiakban: Mikszáthné]. – 93.

lába csak az 1856/57. tanév vége előtt járhatott. Mivel pedig a húga, Mikszáth Mária, 1851-ben született, a kislány csak az 1857/58. tanév elején kerülhetett az elemi iskola első osztályába, azaz ugyanakkor, amikor Mikszáth a gimnázium első osztályába, tehát ketten együtt és egyidőben nem lehettek gyarmati „kosztos diákok”. — Bonyolítja az elmondandókat — bár ez esetben inkább a visszaemlékező kronológiai pontatlanságáról lehet szó — hogy az Ebecken lakó K-né [talán Kalmárné] szerint: „a Marika körülbelül Kálmánnal egyszerre került iskolába”, — ami nyilván úgy értelmezhető helyesen, hogy amikor Kálmán a gimnáziumba, Marika az elemibe kezdett járni. Lehetséges, hogy Máriát a balassagyarmati elemibe, de az is, hogy már ekkor a besztercebányai leánynevelő intézetbe iratták be, ahonnan tízennégyéves korában került haza.⁶

Az 1847. január 16-án született Kálmán az 1853/54. tanévtől az 1856/57. tanévig, illetve ezen időszak egy vagy több tanévében lehetett a balassagyarmati evangélikus elemi iskola tanulója. A tanévek pontos megállapítása azonban, mivel az iskola iratanyaga elveszett vagy lappang, nem volt lehetséges.⁷ — A balassagyarmati római katolikus elemi iskola 1854-től kezdve több éven át vezetett jegyző- és anyakönyvében szerepelnek csak vizsgákra bejáró magántanulók is.⁸ — Hihető, hogy ez a magántanulói intézmény az evangélikus elemi-nél is megvolt, és így lehetséges, hogy Mikszáth Kálmán is — bár ennek ellentmond a Horváth Danónak tulajdonítható cikk — magántanuló volt, akit odahaza készített fel a vizsgákra az a bizonyos „Tusnay uram”. — Ezt a feltételezést alátámaszthatja Mikszáth Kálmánnak 1870. április 21-én nagybátyjához, Dr. Mikszáth János breznóbányai orvoshoz írt levele, amely szerint: „a Gyula öcsém . . . ez ősszel megy az első latin osztályba Selmece. Eddig privát nevelőnk volt. Mintegy öt kaputos család tartott egy képzett fiatalembert. . .”⁹ — Lehetséges, bár nem igazolható, hogy Kálmán elemista korában is akadt ilyen közösen felfogadott nevelő.

Mikszáth elbeszéléseiben csak igen homályos utalásokat találunk balassagyarmati elemistáskodására. Így, a számos gyermekkori remiszcenciát tartalmazó, *Az ősi címer* címűben, amelynek hőse, Gábor, „mikor elvégezte a kis megyei városkában a négy elemi osztályt” Földvárira — ami ez esetben Szklabonya írói fedőneve — került haza.¹⁰ — Kéteesebb a *Látogatás Stofi bácsinál* című karcolatában az

⁶ Mikszáthné, 91. és 92. — *Kritikai Kiadás*: 33. k., 347–348.

⁷ SZABÓ JÓZSEF balassagyarmati evangélikus püspök úr volt szíves az iratok felkutatása ügyében személyesen is fáradozni, amiért neki ez úton is köszönetet mondok.

⁸ NML: A balassagyarmati róm. kat. elemi népiskola iratai, 1854–1912. c. sorozat ide vonatkozó évei.

⁹ SCHEIBER SÁNDOR — ZSOLDOS JENŐ: *Kiadatlan Mikszáth-levelek az Országos Széchényi Könyvtárban*. Budapest, 1969. — 13.

¹⁰ *Kritikai Kiadás*: 33. k., 68.

öreg ügyvéd kijelentése: „Ösmertem magát még kicsi gyermek korában” — mert ez nemcsak Balassagyarmatra, de Szklabonyára is vonatkozhatik, ahol Stofi bácsi, ügyvéd létére, nemegyszer megfordulhatott.¹¹ — Lehetséges, hogy behatóbb filológiai kutatások Mikszáth több művében igazolják majd balassagyarmati elemistakori benyomásait. Ilyenek sejthetők például az 1872-ben megjelent *Lutri*, az 1883-ban írt *A gyarmati vásár vagy gyereket kérek kölcsön* és az 1885-ben papírra vetett *A halál után* címűekben is.¹²

Mikszáth, a győri jogakadémia távhallgatója

„Mikszáth János, a családi tradíciókhoz híven, Kálmán fiát papnak szánta, de mert erre a pályára nem látott benne semmi hajlandóságot, a vágyai netovábbja az lett, hogy a fia szolgabíró legyen”.¹³

Ennek az atyai óhajnak valóra váltása végett került volna Kálmán — az eddigi megállapítások szerint — a pesti egyetem jogi karára, mint rendes hallgató, később pedig mint magántanuló. Ez a feltételezés azonban számos megoldatlan problémát is tartalmaz.

Bisztray Gyula szerint „Mikszáth életrajzának feltűnően homályos, alig ismert fejezete az a négy esztendő [1866–1870], amelyet mint jogász töltött a fővárosban, még Várdai Béla monográfiája is, amely pedig az író életében készült, kénytelen bevallani, hogy „adatok híján nem időzhet Mikszáth pesti [jogász-] éveinél”, annál kevésbé, mert erre még „költészete sem nyújt felvilágosítást”. Sőt legújabban feltárt levelezése sem! . . . Találgatásokra és következtetésekre vagyunk utalva . . . Megnehezíti a tájékozódást, hogy jogi tanulmányairól az egyetem anyakönyveiben sem lehet közelebbi adatokat találni. Mikszáth csak hallgatta a jogot [s más karok némely előadásait], de nem szerzett diplomát. Ezt ő maga is bevallotta jubileumi beszédében. . .”¹⁴

Nagyon elgondolkoztató Bisztraynak az a megállapítása, hogy a pesti egyetem anyakönyveiben nem található Mikszáthra vonatkozó bejegyzés, amiből logikusan az következik, hogy ő nem is volt ennek az egyetemnek beiratkozott hallgatója. Viszont az kétségtelen, hogy jogi tanulmányokat folytatott és jogi vizsgákra készült. Ez Mikszáthné visszaemlékezéseiből több ízben is kiderül, Mikszáth levelezése is alátámasztja, de úgy, hogy elsősorban a pesti egyetem jogi karára gondolhatunk. A valóság ezzel szemben — legalábbis az 1869

¹¹ *Kritikai Kiadás*: 27. k., 168.

¹² *Kritikai Kiadás*: I. k., 71–115. — 34. k., 167–169. — 36. k., 62–67.

¹³ *Mikszáthné*, 91.

¹⁴ *Kritikai Kiadás*: 51. k., 207

őszével kezdődő két tanévre nézve — az, hogy Mikszáth Kálmán a győri jogakadémia „magán jogtanuló”-ja volt, amit azonban — a győri jogakadémia és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium [a továbbiakban VKM] ez időből származó iratainak pusztulása miatt¹⁵ — csak Nógrád megye Levéltárának ez ügyet illető, de nem teljes anyagával tudunk igazolni. Forrásaink a megye Beadványi Jegyzőkönyveinek mutatói és iktatói, valamint a Közigazgatási Iratok sorozatából két minisztériumi leirat. Az ezekben található adatok a következők:

Az 1869. évből

Mutató : — 5976. sz. — „Mikszáth Kálmán folyamodványára VKM-i rendelet”. — *Iktató* : — 5976. sz. október 6. — A VKM szeptember 30-án kelt, 18002. sz. alatt leküldi: „Mikszáth Kálmán szklabonyai lakos folyamodványát. Miután eddigi tanulmányait nem igazolta, jelzett kérelme nem vétetik tárgyalás alá”.

Mutató : — 6648. sz. — „Mikszáth Kálmánnak a jogi tanfolyam magán útoni végeztetésére adott engedélyről miniszteri intézkedés”. — *Iktató* : — 6648. sz. november 3. — A VKM október 29-én kelt, 20390. sz. leirata: — „Mikszáth Kálmánnak a jogi tanfolyamot magántanulói minőségben végezhetni engedélyezvén, ezt az illetővel közölni rendeli”. — *Irat* : — „20390. szám, 6 darab [csak az alábbi egy van meg]. — Nógrád vármegye közönségének! — Mikszáth Kálmán szklabonyai lakosnak kivételesen megengedem, hogy a jogi tanfolyamot magántanulói minőségben végezhesse. — Szíveskedjék erről a megye közönsége folyamodót idezárta kérvénye kézbesítése mellett arról értesíteni, hogy a vizsgálatok rendes letételére általa választandó jogtanoda nevét velem tudassa. — Budán, 1869. évi október hó 29-én. — Minister Ur meghagyásából: Mészáros Ferenc osztálytanácsos”.

Mutató : — 7734. sz. — „Mixadth Kálmán magántanításérti kérvénye eránt”. — *Iktató* : — 7734. sz. december 14. — A VKM december 9-én kelt 23443. sz. leirata: — „Mixadth Kálmánnak magántanulóként a jogi pálya folytathatását a győri jogakadémiában beírás mellett megengedi”.

Az 1870. évből

Mutató : — 6519. sz. — „Mikszáth Kálmán magán jogtanulónak megengedtetik a vizsga letétele”. — *Iktató* : — 6519. sz. szeptember 21. — A VKM szeptember 17-én kelt 20229. sz. leirata: — „Mikszáth

¹⁵ SCHNEIDER MIKLÓS, a NmL igazgatója, volt szíves a győri jogakadémia és a VKM ez időszakból származó iratai után kutatni, fáradozása — amiért ez úton köszönetet mondok neki — az idézett ok miatt nem járt eredménnyel.

Kálmán magán jogtanulónak megengedi, hogy elmulasztott vizsgáit pótlólag a jövő iskolai év elején tehesse le". — *Irat* : — „20229. sz., 2 darab [csak az alábbi egy van meg]. — Nógrád vármegye közönségének! — Mikszáth Kálmán magán jogtanulónak megengedem, hogy elmulasztott vizsgáit pótlólag a jövő iskolai év elején tehesse le. — Felhívom a megye közönségét folyamadóval ezt, mellékelte folyamodása kézbesítése mellett, azon hozzáadással tudatni, hogy erről egyidejűleg a fennírt jogacadémia igazgatóságát is értesítettem. — Budán, 1870. évi szeptember 17-én. — Minister Ur meghagyásából: Mészáros Ferenc osztály-tanácsos”.

A fentieket összegezve, megállapíthatjuk, hogy Mikszáth Kálmán 1869 nyarán kérvényt adott be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy jogi tanulmányait magántanulónaként végezhesse. Kérvényét azonban nem szerelte fel kellőképpen, és ezért kérését szeptember 30-án elutasították. Pótolta a hiányokat, és így október 29-én engedélyezték azt, hogy magán úton végezhesse a jogi tanulmányokat, és felszólították, hogy nevezze meg azt a tanintézetet, ahol vizsgázní fog. Ekkor saját maga jelölte meg a győri jogakadémiát, amit a minisztérium 1869. december 9-én vett tudomásul. Vizsgáit azonban nem tette le. Kérésére 1870. szeptember 17-én engedte meg a minisztérium, hogy vizsgáit a győri jogakadémián, az 1871/72. tanév elején tegye le.

Győri tanulmányairól és nyilvánvalóan csak rövidebb ideig tartó ott időzéseiről — amit a fentiek alapján joggal tételezhetünk fel — egyelőre semmit sem tudunk. Műveiben hiába keressük győri benyomásainak emlékét, mert nem ismerjük ottani kapcsolatait. Figyelemre méltó azonban, hogy az 1872 tavaszán megjelent *Sramko bácsi* című elbeszélésében „Mácsikné . . . rokonait ment látogatni Győrbe”, és nagyon kívánatos lenne, ha „sohasem jönne haza Győrből”.¹⁶ A novella írása egybeesik azzal az 1871/72. tanévvel, amikor vizsgáit kellett volna letennie a győri jogakadémián.

Mikszáth sohasem volt tiszteletbeli megyei esküdt

Mikszáth Kálmán elbeszéléseiben gyakran említi, hogy ő Mauks Mátyás balassagyarmati [kékkői] járási főszolgabíró mellett mint tiszteletbeli vagy mint rendes esküdt tevékenykedett. Így, például, az 1871-ben, balassagyarmati tartózkodása idején megjelent *A batusz zsidó lánya* című elbeszélésében magát a járási szolgabírói hivatal harmadik esküdtjeként mutatja be.¹⁷ Állítása mellett később is ki-

¹⁶ *Kritikai Kiadás* : 27. k., 117. és 122.

¹⁷ *Kritikai Kiadás* : I. k., 33–69.

tartott. Az 1877-ben írt *Egy borzasztó éj* című elbeszélésében, az elmondandók hitelét alátámasztva, még napi dátumra is hivatkozik: „1869. év június 29-én a délelőtti órákban a következő, szóról szóra idemásolt levelet kapta ama szolgabírótság, melynél én esküdteskedtem”. . .¹⁸ — A Mikszáth-jubileum idején — egy emberöltő múltával balassagyarmati évei után — már senki sem kételkedett írónk „önvallomásai” hitelében. Sőt, az aki a tényeket már hivatalánál fogva is leginkább megállapíthatta volna, Nógrád vármegye főlevéltárnoka, Miskolczy-Simon János, maga is Mikszáth balassagyarmati megyeházi tisztviselősködését hirdette.¹⁹ Mikszáth halála után pedig felesége és sógornője, Mauks Kornélia, voltak első számú hirdetői, visszaemlékezéseik során, a nagy író egykori, édesapjuk melletti esküdti tevékenységének.²⁰ — A sok hihetőnek látszó bizonyíték ellenére is figyelembe kell vennünk ennél az életrajzi adathalmaznál azt, amit Mikszáth Kálmán Várdai Béla róla készült életrajzáról mondott Takáts Sándornak: „. . . némi igazítani való lesz rajta, mert . . . amit én magamról írtam . . . az a legnagyobb részt költött dolog”.²¹ — Ezeknek a költött dolgoknak a sorába tartozik az ő vármegyei esküdti mivolta is, amit az alábbiakkal igazolhatunk:

A tiszteletbeli és a „rendszerinti” esküdteket a főispán — időszakunkban gróf Forgách József — nevezte ki, és azok a megyei bizottmány előtt tették le hivatali esküjüket. Ilyen, Mikszáthra vonatkozó bejegyzést, bár 1867-től 1872-ig számos esküdti kinevezés előfordul, nem találunk a jegyzőkönyvekben. Nem is találhatunk, amint az a Beadványi Jegyzőkönyv mutatójának és iktatójának bejegyzéseiből kiderül. — Az 1871. évi Mutató 3823. számú bejegyzése szerint beadatott: — „Mikszáth Kálmán tiszteletbeli esküdté való kinevezése iránti kérelme”. — Az Iktató szerint a kérvény beadása május 26-án történt, 3823. szám alatt, és tartalmát is szóról szóra a Mutatóban olvasható szöveggel jegyezték be. A névmutatóban ez évben többé nem is szerepel Mikszáth Kálmán neve, ami nagymértékben hozzájárult a tiszteletbeli esküdti „legenda” irodalomtörténezeink részéről is történt kialakításához. Véleményünk szerint ugyanis a Mikszáth életrajzával is foglalkozó és az özvegy Mikszáthnéval is levelező

¹⁸ *Kritikai Kiadás*: 29. k., 197.

¹⁹ Nógrádi Hírlap, 1909. augusztus 1. — XXXVII. évf. 31. sz. — MISKOLCZY-SIMON JÁNOS „Archivarius” fedőnév alatt írt „Mikszáth szülőháza” c. cikke, továbbá a BOROVSKY SAMU által szerkesztett „Magyarország Vármegyei és Városai” c. sorozat „Nógrád vármegye” c. kötetében [1911.] VENDE ERNŐ, a 290. lapon, mint VERES PÁL alispán mellett tevékenykedő esküdtet mutatja be MIKSZÁTHOT.

²⁰ *Mikszáthné* i. m. és MAUKS KORNÉLIA: *Mikszáth Kálmán életéből*. [Magyar Könyvtár, 887–888. sz.], Budapest, é.n.

²¹ TAKÁTS SÁNDOR: *Emlékezés Mikszáth Kálmánra*. A *Hangok a múltból*, Budapest, é.n. c. kötetben, 405–406.

Miskolczy-Simon János egykori nógrádi főlevéltárnok kutatásai során megelégedett ennyivel, készpénzként vette azt, hogy a kérvény beadása, szinte magától értetődően, nem eredményezhetett mást, mint kinevezést, és talán eszébe sem ötlött, hogy akkoriban Mikszáth még nem nagy író, hanem félbemaradt, vizsgáit halogató és soha le nem tevő „mezei jogász”.²²

Akármik is voltak az indokai, tény, hogy nem nézte át tételről tételre az iktatókönyvet, és így nem jött rá a mutatókönyv hiányosságaira, például, hogy hiányoznak az ügydarabok elő- és utószámai. Az Iktatóban ugyanis a következők olvashatók: — „4276. sz. június 15. — 41. főispáni szám, június 14. — Gróf Forgách József főispán Mikszáth Kálmán joggyakornok folyamodványát, melyben magát tiszteletbeli esküdtté kéri kineveztetni, elutasítólag visszaküldi. — 3823. előszám.” — A tény tehát az, hogy Mikszáth kinevezés iránti, május 26-án beadott kérését a főispán június 14-én elutasította. Így tehát írónk három hétig csak remélhette és várhatta tb. esküdti kinevezését, aminek elmaradása nyilván hozzájárult a megye vezetői iránti ellenszenv kialakulásához.

Mikszáth, Nógrád vármegye tiszteletbeli aljegyzője

Mikszáth Kálmán levelciből és felesége visszaemlékezéseiből számos részlet derül ki arra nézve, hogy írónk milyen vívódások árán adta be és vonta vissza 1872 tavaszán a megyei aljegyzői állásra való kinevezése iránti kérését.²³ Az ezekben elmondottakból azonban nem minden történt úgy, ahogyan azt az ezek alapján készült életrajzi feldolgozásokban olvashatjuk, mert az, hogy Mikszáth visszavonta a kinevezése iránti kérését, nem felel meg a valóságnak. Erre különben már Miskolczy-Simon János is rámutatott, amikor így ír: „ez állásra közfelkiáltással Jeszenszky Józsefet választották meg, a második pályázó, Mikszáth Kálmán ellenében”. — Az ő megállapítása alapján közölte a Kritikai Kiadás, hogy Mikszáth „1872. márciusában a Nógrád megyei aljegyzői állásra pályázik, de azt egy befolyásosabb család fiatalabb tagjával (Jeszenszky Józseffel) töltik be.”²⁴

Mindez igaz, de Mikszáth egyéniségének és kapcsolatai alakulásának jobb megértése szempontjából kiegészítésre szorul. Miskolczy-Simon János ugyanis ez esetben sem volt kutatásai során elég körültekintő, és sehol sem említi — és így nyomában a Mikszáth-irodalom

²² NmL: MISKOLCZY-SIMON JÁNOS hátrahagyott iratai között, a „Mikszáth-családra vonatkozó levelezés” csomójában, tintával módosítva és kiegészítve a *Mikszáth származása* c. cikke, amely a Nógrádi Hírlap 1912. február 11-i [XL. évf. 6. sz.] és az Ujság 1914. március 29-i számában [56. lap] jelent meg.

²³ *Mikszáthné*, 45–46. — *Kritikai Kiadás*: 24. k., 38–39.

²⁴ MISKOLCZY-SIMON JÁNOS: *Nógrád vármegye története 1867-től máig* [1910]. A BOVOSZKY SAMU által szerkesztett i. m. 553. — *Kritikai Kiadás*: 51. k., 209.

sem —, hogy ugyanezen az 1872. évi március 12-i megyei közgyűlésen Mikszáth Kálmánt, nyomban a következő ügyrendi szám során vármegyei tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki a főispán. Íme, az ülés jegyzőkönyvének szövege:

„68. sz. — Az Ivánka György lemondása folytán megürült másodaljegyzői hivatalra Főispán úr Ő Méltósága által kijelöltek: Jeszenszky József és Mixádt Kálmán, — kik közül Jeszenszky József közfelkiáltással választotta meg, — fizetése a mai naptól tétetik folyóvá”.

„69. sz. — Főispán úr Ő Méltósága törvényes jogánál fogva Dr Oláh Sándort tiszteletbeli főorvossá, — Kövér Ferencet, Perémy Gábort és Hegedűs Sámuel tiszteletbeli alorvosoknak, — Mixádt Kálmánt pedig tiszteletbeli aljegyzőnek nevezte ki.”

A 69. számú határozathoz magyarázatként hozzá kell fűznünk, hogy az állásáról lemondott dr. Oláh Sándort megbecsülése jeléül, az állásért pályázott, de meg nem választott három orvost és Mikszáth Kálmánt pedig mintegy kárpótlásként nevezte ki tiszteletbeli alorvosokká, illetve aljegyzővé a főispán.²⁵

Ez a vármegyei tb. aljegyzői cím a maga korában, minden nobile officium, azaz fizetés nélküli mivolta ellenére is, rendkívüli nagy előnyt jelentett az azzal élni akarók és tudók számára, mert számos miniszteriális és egyéb közigazgatási állás elnyeréséhez — viselőjük „úri” mivoltának kihangsúlyozása mellett — szinte vármegyei ajánlólevéllel volt egyenértékű. — Ezt a címet és az ezzel járó előnyöket azonban Mikszáth — tudomásunk szerint — sohasem használta fel pályája során. Sőt — legalábbis minden jel erre mutat — még menyasszonyával, Mauks Ilonával sem közölte, mert visszaemlékezéseiben ez olvasható:

„Boldog lettem volna, ha megkapja Mikszáth az aljegyzőséget és ez által egypár évig Gyarmaton marad és azután remélni lehetett, hogy kijut vidékre szolgabírónak és így jövőnk meg lesz alapítva. Mindazáltal nagy szemrehányást nem tettem neki, csak azt írtam, hogy ezt bizony rosszul tette, hogy visszalépett. A Jeszenszky szavára nem kellett volna hallgatni . . . egyszerűen a választásra kellett volna bízni a dolgot.”²⁶

²⁵ A főispáni iratok pusztulása miatt MIKSZÁTH kérvényét nem sikerült megtalálni a NmL-ban. — OLÁH SÁNDOR dr. lemondása a jegyzőkönyv 66. ügyszámát alatt található. — Feltehető, mivel tb. aljegyzői kinevezését MIKSZÁTH soha sem említi, hogy ezen a gyűlésen — illetve az ülés döntésére várakozók körében — jelen sem volt, és ezt a magatartását tekintette kérése visszavonásának. A tb. aljegyzői kinevezéséről, ha mástól nem is, de barátjától, JESZENSZKY JÓZSEFTŐL, hamar értesülhetett.

²⁶ *Mikszáthné*, 46. — *Kritikai Kiadás* : 24. k., 38 — 39. és 253.

Mikszáthné, amint az a fenti soraiból kitűnik, tájékozatlan volt az aljegyzői állással kapcsolatban a történeteket illetően, vagyis — pontosabban fogalmazva — csak a Mikszáth által elmondottakat ismerte ez ügyben. Pedig ez a tiszteletbeli aljegyzői cím Mikszáthnak egész haláláig kijárt, és így ő, aki csak néha-néha hivatkozik erre a titulusára egy-egy elbeszélésében — például az 1884-ben megjelent *A becsületbírók előttben* —, csak abban túloz, hogy tényleges aljegyzőnek tünteti fel magát.²⁷ — Viseléséhez mindenesetre több „joga” volt, mint az esküdti mivoltának kihangsúlyozására.²⁸

BELITZKY JÁNOS

²⁷ *Kritikai Kiadás*: 35. k., 16–3.

²⁸ Tisztázandó kérdés még az, hogy MIKSZÁTH KÁLMÁN milyen címen került leendő apósa, MAUKS MÁTYÁS szolgabíró mellé „joggyakornoknak”, mivel semmilyen, a megyei szervektől származó megbízatása nem volt. — Hihető, hogy egy teljesen magántermészetű — az akkori közigazgatás lazaságára jellemző — esettel állunk szemben.